

Joanna Paulina KUFEL *

DZIAŁALNOŚĆ KURATORÓW SĄDOWYCH – ROZWAŻANIA W ZAKRESIE USTAWODAWSTWA I PRAKTYKI

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie funkcjonowaniem kuratorskiej służby sądowej, w różnych aspektach jej efektywności (jurydycznej, ekonomicznej, pedagogicznej). Implikuje to potrzebę badań w szerokim zakresie wszystkich wymiarów pracy kuratorów sądowych. Ich działalność koncentruje się współcześnie na dwóch płaszczyznach, w związku z czym występują dwie odmiany zawodowych kuratorów sądowych: kuratorzy dla dorosłych – będący samodzielnym organem postępowania wykonawczego, sprawujący dozory w sprawach karnych na podstawie Kodeksu karnego i Kodeksu karnego wykonawczego, oraz kuratorzy rodzinni – sprawujący nadzory w sprawach rodzinnych i nieletnich, działający na podstawie Ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich, a także nadzory alkoholowe sprawowane na podstawie przepisów szczególnych, m.in. Ustawy o wychowaniu w trzeźwości¹. Początków funkcjonowania drugiej grupy kuratorów można upatrywać w ukonstytuowaniu się sądów rodzinnych, gdzie pełniła głównie rolę pomocniczą.

Na terenie Europy pierwsze sądy dla nieletnich powstały w Anglii (1905 r.) i Danii, potem na Węgrzech, w Austrii i Niemczech, Rosji, Portugalii, Belgii, Francji i Szwajcarii. Jednak źródła działalności kuratorów sądowych, jako organu nadzorczego w postępowaniu wykonawczym, można znaleźć począwszy

* Mgr, doktorantka w Katedrze Postępowania Karnego i Kryminalistyki, Uniwersytet Łódzki.

¹ Podstawową rolę w ukształtowaniu sytuacji prawnej kuratorów odgrywają dwie ustawy: Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych.

Wśród innych ustaw wyznaczających w różnym zakresie zadania i obowiązki należy wymienić: Kodeks karny, Kodeks karny wykonawczy, Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny skarbowy, Kodeks wykroczeń, Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich, Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi, Kodeks rodzinny i opiekuńczy, Kodeks postępowania cywilnego, a także liczne rozporządzenia i zarządzenia wydane przez właściwe organy państwowe w celu wykonania ich ustawowych delegacji.

od drugiej połowy XIX stulecia, natomiast jej prawne podstawy powstały dopiero w początkach XX w. Ukształtowanie się instytucji kuratorów jako organu pomocniczego sądów nastąpiło ostatecznie dopiero w wieku XX, najwcześniej w krajach anglosaskich. Należy zaznaczyć, że pewne metody oddziaływania wychowawczego na nieletnich, inne niż zamykanie ich w zakładach karnych, były znane od dawna. Niektórzy badacze doszukują się źródeł prawnych instytucji kuratora już w średniowieczu². Za przykład może służyć prawo króla Athlestana z 940 r. (Brytania), będące pierwszym przepisem prawnym dotyczącym systemu *probation*. Przepis ten stanowił, że nieletni poniżej piętnastego roku życia, podlegający karze śmierci, nie może być poddany egzekucji, lecz powinien być oddany pod dozór do biskupa. Był to chyba pierwszy przykład społecznej akceptacji dla dozoru sprawowanego wobec nieletniego przestępcy. Można stwierdzić, że głównym twórcą kurateli sądowej była praktyka, a instytucja dozoru kuratora zawdzięcza swe powstanie nie aktom prawnym, lecz rezultatom postępowych praktyk sądowych. Dlatego najszybciej rozwinęła się kuratela tam, gdzie prawo wyrastało z potrzeb społecznych i zwyczaju, a nie było wynikiem stanowienia ciał przedstawicielskich³.

Interpretowanie angielskiego *Common Law* wykształciło w XIX stuleciu kilka różnych odmian procedury sądowej, pozwalającej zawiesić sam wymiar kary bądź też jej wykonanie na okres próbny (*probation*). Warunkowe pozostawienie na wolności wymagało jednak kontroli, stąd też zrodziła się instytucja kuratora sądowego (*probation officer*), który sprawował dozór nad podsądnym. Dobrze oceniane przez społeczeństwo efekty tych praktyk doprowadziły do wyeliminowania kary w pewnych przypadkach i stosowania tylko dozoru, jako reakcji sądowej na pewne przestępstwa. Pozytywne wyniki takich działań doprowadziły w końcu do uznania dozoru jako samoistnej sankcji sądowej, a dotychczasowy *probation officer* zmienił się w przedstawiciela władzy państwowej – jako państwowy kurator sądowy⁴.

Z uwagi na fakt, iż probacji na grunt kontynentalny ze względu na inny model procesu nie dało się przenieść, uznanie uzyskały jej mutacje, znane początkowo jako systemy:

- francusko-belgijski, polegający na warunkowym zawieszeniu wykonania kary orzeczonej przez sąd, oraz

² http://www.bryk.pl/teksty/studia/pozosta%C5%82e/pedagogika/23820-kuratela_s%C4%85dowa_historia_powstania_i_charakterystyka_pracy_wsp%C3%B3wczesnych_kurator%C3%B3w.html, stan na dzień 4.05.2011 r.

³ *Ibidem*.

⁴ M. Westwał, *Elementy wiedzy pedagogicznej w zakresie metodyki resocjalizacji*, Warszawa 2009, s. 23.

- norwesko-duńsko-holenderski, którego główną ideą było warunkowe zawieszenie ścigania na okres próby⁵.

W Polsce kuratela sądowa ma wieloletnią tradycję. Dnia 7 lutego 1919 r. nastąpiło powołanie do życia sądów dla nieletnich, a przy tych sądach – urzędu stałego opiekuna sądowego. Należy zaznaczyć, że zaledwie trzy miesiące wcześniej Polska odzyskała niepodległość, po ponad stuleciu rozbiorów. Ustalono wówczas zadania opiekunów sądowych nazwanych później kuratorami. Początkowo kuratorzy byli pomocnikami sędziego w zbieraniu informacji o nieletnich, na potrzeby postępowania sądowego. Mieli również zajmować się opieką nad nieletnimi pozbawionymi opieki rodzicielskiej oraz sprawować nadzór nad nieletnimi skazanymi na karę, a korzystającymi z dobrodziejstwa zawieszenia kary⁶. Można się domyślać, że funkcjonowanie instytucji opiekuna dla nieletnich musiało się okazać posunięciem całkiem obiecującym, skoro w Kodeksie karnym z 1932 r. przewidziano możliwość oddania skazanych, wobec których wykonanie kary warunkowo zawieszono, pod dozór ochronny osób lub instytucji⁷. Ostatecznie, to na początku lat 30. ubiegłego wieku położono podwaliny pod system probacji, na którego urzeczywistnienie przyszło jednak czekać jeszcze ponad ćwierć wieku⁸. Wybuch II wojny światowej wstrzymał rozwój kurateli sądowej, jak i wszystkich instytucji państwowych, i dopiero w 1949 r. przystąpiono do organizowania sądów dla nieletnich oraz powoływania przy tych sądach kuratorów dla nieletnich w owym czasie byli to wyłącznie kuratorzy społeczni.

W okresie powojennym systematycznie rozszerzano zakres działania i kompetencji kuratorów oraz ich profesjonalizacji. W 1959 r. powołano kuratorów sądowych. Obok kuratora dla nieletnich powołano także inspektorów społecznych władzy opiekuńczej. (Od 1973 r. obowiązki obu tych organów wykonywał kurator dla nieletnich⁹). W tym samym roku ukazały się akty prawne dotyczące kurateli sądowej dla nieletnich: rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 10 kwietnia 1959 r., instrukcja w sprawie kuratorów sądowych dla nieletnich oraz rozporządzenie ministra sprawiedliwości z 2 kwietnia 1959 r. w sprawie wynagrodzenia kuratorów zawodowych dla nieletnich¹⁰. Wejście w życie

⁵ R. Borowski, D. Wysocki, *Instytucje wychowania resocjalizującego*, Płock 2001, s. 137.

⁶ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urzędzenia sądów dla nieletnich, Dz.U. z 1919 r., Nr 63, poz. 378.

⁷ Dz.U. z 1932 r., Nr 60, poz. 571, art. 62 § 1.

⁸ T. Jedynek, K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2010, s. 17.

⁹ Ł. Kwadrans, *90 lat kurateli sądowej w Polsce. Historia – teraźniejszość – przyszłość*, Probacja 2010, nr 3–4, s. 122.

¹⁰ *Ibidem*.

w dniu 13 maja 1983 r. nowej ustawy (z dnia 26 października 1982 r.) o postępowaniu w sprawach nieletnich radykalnie zmieniło obowiązujący stan prawny dotyczący zasad funkcjonowania sądów rodzinnych, a tym samym i kurateli sądowej dla nieletnich¹¹. Mianowicie: uległo częściowej zmianie postępowanie z nieletnimi w sprawach karnych, rozszerzono znacznie zadania dla sędziów i kuratorów w zakresie szeroko pojętej profilaktyki, a zwłaszcza zapobiegania demoralizacji¹². W sądownictwie dla dorosłych początkowo powołano kuratorów sądowych dla nadzoru nad warunkowo zwolnionymi, a następnie kuratorów sądowych dla dozoru ochronnego nad osobami, którym wykonanie kary warunkowo zawieszono. Od 1965 r. ujednolicono nazewnictwo i w efekcie nadzór, jak i dozór ochronny wykonywał jeden podmiot – kuratorzy sądowi. Stan taki trwał do 1982 r., kiedy wskutek nowelizacji ustawy o ustroju sądów powszechnych obie specjalności określono wspólną nazwą: kurator sądowy. Kuratorzy dla nieletnich, od nazwy sądów, z którymi współpracowali, zostali nazwani kuratorami rodzinnymi, natomiast ich kolegów zajmujących się pełnoletnimi skazanymi zaczęto nazywać kuratorami dla dorosłych¹³. Należy zauważyć, że lata 1945–1989 nie służyły umocnieniu społecznej akceptacji kuratora jako organu nadzoru. Wynikało to głównie z realizowania wytycznych partyjnych w zakresie prac wychowawczo-resocjalizacyjnych, co sytuowało kuratora gdzieś obok znienawidzonego milicjanta społecznika, czyli ORMOWca. Również brak wymogu wykształcenia wyższego dla kuratorów zawodowych i nawet średniego dla kuratorów społecznych powodowało, że do zawodu trafiały osoby o niskich kompetencjach osobistych, a zdarzało się, że i wątpliwych moralnie.

Wraz z przemianami ustrojowymi od roku 1989 rozpoczął się dynamiczny proces modernizacji kurateli sądowej. Zespół złożony z przedstawicieli Ministerstwa Sprawiedliwości, naukowców i kuratorów sądowych przygotował pierwszy projekt ustawy o kurateli sądowej. W kolejnych latach pojawiały się coraz dojrzsze próby określenia statusu społeczno-zawodowego kuratorów, wskazywano na odrębności tego zawodu i jego specyficzne funkcje w wymiarze sprawiedliwości. Efektem tych prac było przyjęcie Ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych¹⁴ (dalej u. o k.s.), która stawia kandydatom do zawodu bardzo wysokie wymagania – co do przygotowania zawodowego oraz predyspozycji i kwalifikacji osobowościowych i moralnych (art. 5 u. o k.s.), porównywalne z wymaganiami stosowanymi wobec kandydatów do objęcia urzę-

¹¹ B. Pospiszył (red.), *Resocjalizacja nieletnich doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 2002, s. 22.

¹² M. Kalinowski, *Nadzór kuratora sądowego – formą wychowania resocjalizacyjnego*, [w:] K. Pospiszył (red.), *Resocjalizacja...*, s. 26–28.

¹³ S. Badora, J. Brągiel, *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Warszawa 1995, s. 18.

¹⁴ Dz.U. Nr 98, poz. 1071, z późn. zm.

du sędziego. Aktualnie ponad 95% kuratorów posiada wykształcenie wyższe, a ustawa obliiguje czynnych zawodowo do permanentnego rozwoju i podnoszenia kwalifikacji kadry (art. 10 oraz 75 u. o k.s.)¹⁵.

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. o kuratorach sądowych została uchwalona razem z nowym prawem o ustroju sądów powszechnych¹⁶, które to wpłynęło decydująco na kształt kurateli w Polsce¹⁷.

Kuratorzy sądowi realizują określone przez prawo zadania o charakterze wychowawczo-resocjalizacyjnym, diagnostycznym, profilaktycznym i kontrolnym, związane z wykonywaniem orzeczeń sądu¹⁸. Działają w środowisku osób, których dotyczy postępowanie sądowe, a także na terenie zakładów i placówek ich pobytu, w szczególności na terenie zakładów karnych, placówek opiekuńczo-wychowawczych oraz leczniczo-rehabilitacyjnych¹⁹.

Ustawa o kuratorach sądowych składa się z ośmiu rozdziałów:

- Rozdział 1: *Przepisy ogólne*;
- Rozdział 2: *Kuratorzy zawodowi*;
- Rozdział 3: *Organizacja kuratorskiej służby sądowej*;
- Rozdział 4: *Samorząd kuratorski*;
- Rozdział 5: *Odpowiedzialność porządkowa i dyscyplinarna kuratorów zawodowych*;
- Rozdział 6: *Aplikanci kuratorscy*;
- Rozdział 7: *Kuratorzy społeczni*;
- Rozdział 8: *Zmiany w przepisach obowiązujących, przepisy przejściowe i końcowe*.

Ustawa ta nie zawiera definicji legalnej pojęcia kuratora sądowego. Próba rekonstrukcji tego terminu na podstawie obowiązujących przepisów prowadzi do stwierdzenia, że sądowy kurator zawodowy to merytoryczny pracownik sądu mający szczególne zadania określone ustawowo. Wykonywanie własnych zadań merytorycznych odróżnia kuratora zawodowego od zwykłych pracowników administracyjnych sądu, którzy wykonują czynności administracyjne i biurowe. Rodzaj obowiązków, jakie ustawodawca nakłada na kuratorów zawodowych w wielu aktach prawnych, determinuje także pożądany profil kandydata

¹⁵ T. Jedynak, *Efektywność kuratorskiej służby sądowej w Polsce a standardy dotyczące sankcji i środków alternatywnych*, Biuletyn Kuratorski [Słupsk] 2008, nr 2, s. 14.

¹⁶ Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 2001 r., Nr 98, poz. 1070.

¹⁷ Art. 154 § 2 Ustawy o ustroju sądów powszechnych, Dz.U. z 2001 r., Nr 98, poz. 1070. „Zasady organizacji służby kuratorskiej i wykonywania obowiązków przez kuratorów sądowych oraz status kuratorów sądowych określa odrębna ustawa”.

¹⁸ Dz.U. z 2001 r., Nr 98, poz. 1070, art. 1.

¹⁹ Dz.U. z 2001 r., Nr 98, poz. 1070, art. 3.

do pełnienia tej służby²⁰. Obowiązujący stan prawny nakłada na kuratora warunek spełnienia wysokich wymogów formalnych, do których zalicza się: specjalistyczne wykształcenie z zakresu nauk pedagogiczno-psychologicznych, socjologicznych, prawnych lub innych studiów magisterskich, nieskazitelny charakter, odpowiedni stan zdrowia, odbycie rocznej aplikacji kuratorskiej i zdanie egzaminu kuratorskiego. W ten m.in. sposób pozycja kuratora na tle innych grup pracowników wymiaru sprawiedliwości została wzmocniona.

Kurator sądowy dla dorosłych jest nie tylko organem postępowania wykonawczego. Oprócz prowadzenia dozorów nad osobami skazanymi na karę pozbawienia wolności z warunkowym jej zawieszeniem na okres próby oraz na karę ograniczenia wolności, przeprowadza wywiady środowiskowe na potrzeby postępowania przygotowawczego. To od ich treści często zależy rozstrzygnięcie danej sprawy, a dzięki nim prokurator lub sędzia ma wgląd w środowisko, w którym żyje oskarżony, i wiedzę na temat jego dotychczasowych zachowań.

Zdecydowana większość obowiązków kuratora skupiona jest jednak na pracy z podopiecznym w jego środowisku naturalnym, poprzez sprawowanie nad nim dozoru, a także na kontrolowaniu go, poprzez przeprowadzanie wywiadów środowiskowych na zlecenie organów postępowania wykonawczego (sądów, zakładów karnych). W tym celu funkcjonariusz ten ma prawo do: odwiedzania (w godzinach od 7.00 do 22.00) osób objętych postępowaniem, w miejscu ich zamieszkania lub pobytu, a także w zakładach zamkniętych; żądania okazania przez osobę objętą postępowaniem dokumentu pozwalającego na stwierdzenie jej tożsamości; żądania niezbędnych wyjaśnień i informacji od podopiecznych objętych dozorem, nadzorem lub inną formą kontroli zleconej przez sąd; przeglądania akt sądowych i sporządzania z nich odpisów w związku z wykonywaniem czynności służbowych, oraz dostępu do dokumentacji dotyczącej podopiecznego i innych osób objętych postępowaniem, jak również żądania od Policji oraz innych organów lub instytucji państwowych, organów samorządu terytorialnego, stowarzyszeń i organizacji społecznych w zakresie ich działania, a także od osób fizycznych pomocy, w wykonywaniu czynności służbowych²¹ (art. 9 u. o k.s.).

W Ustawie o kuratorach sądowych przyjęto, że stosunek pracy z kuratorem zawodowym nawiązywany jest na podstawie mianowania, co gwarantuje im stabilność zawodową²².

²⁰ P. Bachmat, *Podstawowe zadania kuratorów sądowych w ustawodawstwie polskim*, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Kraków 2010, s. 31.

²¹ K. Boński, *Kurator sądowy*, *Dobry Znak* 2010, nr 6 (41).

²² Wynagrodzenie kuratorów zawodowych jest równe i odpowiada ustalonym stopniom służbowym. Kuratorom zawodowym przysługują następujące dodatki: funkcyjny (kuratorowi okręgowemu, jego zastępcy i kierownikowi zespołu), patronacki, specjalny, za pracę tereno-

Zawodowi kuratorzy sądowi mają nienormowany czas pracy, określony przez wymiar ich zadań. Przysługują im dodatkowe dni urlopu wypoczynkowego oraz 6-miesięczny urlop dla poratowania zdrowia²³. Nadzór zwierzchni nad działaniem kuratorskiej służby sądowej sprawuje Minister Sprawiedliwości. Nadzór merytoryczny nad ich pracą został powierzony kuratorowi okręgowemu, powoływanemu na 6-letnią kadencję przez prezesa sądu okręgowego. Swoje zadania ustawowe kuratorzy sądowi wykonują w sądach rejonowych, w ramach funkcjonujących zespołów kuratorskich²⁴. Za naruszenie swoich obowiązków kuratorzy sądowi ponoszą odpowiedzialność dyscyplinarną i porządkową (art. 52 u. o k.s.). Sądownictwo jest dwuinstancyjne, a w skład sądów dyscyplinarnych wchodzi wybrani kuratorzy sądowi. W razie tymczasowego aresztowania, kurator zawodowy zostaje zawieszony w pełnieniu obowiązków służbowych. W razie wszczęcia przeciwko kuratorowi zawodowemu postępowania dyscyplinarnego, prezes sądu okręgowego może go zawiesić w pełnieniu obowiązków służbowych, przy czym zawieszenie to nie może trwać dłużej niż 3 miesiące.

Rozwiązanie stosunku pracy z kuratorem zawodowym może nastąpić w drodze wypowiedzenia, w razie:

- otrzymania negatywnej oceny pracy, potwierdzonej ponowną taką oceną po upływie minimum 4 miesięcy,
- likwidacji sądu lub jego reorganizacji, jeśli nie jest możliwe przeniesienie na inne stanowisko w tym samym okręgu,
- trwałej utraty zdolności fizycznej lub psychicznej do pracy na zajmowanym stanowisku, jeśli nie ma możliwości przeniesienia lub kurator odmawia przejścia,
- nabycia prawa do emerytury.

Rozwiązanie stosunku pracy z kuratorem zawodowym z jego winy, następuje bez wypowiedzenia w razie:

wą oraz za wieloletnią pracę. Ponadto prezes sądu okręgowego może przyznać kuratorowi zawodowemu nagrodę za szczególne osiągnięcia w pracy. Kurator zawodowy nie może podejmować dodatkowego zatrudnienia bez zgody prezesa sądu okręgowego, a także innego sposobu zarobkowania, które przeszkadzałyby w pełnieniu obowiązków kuratora lub mogło osłabiać zaufanie do jego bezstronności lub podważać zaufanie do sądu. Między kuratorami zawodowymi nie może istnieć stosunek bezpośredniej podległości służbowej, jeśli są małżonkami lub pozostają ze sobą w stosunku pokrewieństwa do drugiego stopnia włącznie lub powinowactwa pierwszego stopnia lub przysposobienia, opieki lub kurateli.

²³ J. Zagórski (red.), *Wykonywanie środków probacji i readaptacji skazanych w Polsce*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008, s. 9.

²⁴ *Ibidem*, s. 10.

- prawomocnego orzeczenia środka karnego pozbawienia praw publicznych lub zakazu wykonywania zawodu,
- prawomocnego ukarania karą dyscyplinarną wydalenia ze służby kuratorskiej,
- zawinionej utraty uprawnień koniecznych do wykonywania pracy na zajmowanym stanowisku²⁵.

Kurator wykonuje swoje obowiązki w terenie oraz pełni dyżury sądowe. Kurator zawodowy, zgodnie z art. 11 u. o k.s., jest obowiązany do:

- występowania w uzasadnionych wypadkach z wnioskiem o zmianę lub uchylenie orzeczonego środka,
- przeprowadzania na zlecenie sądu lub sędziego wywiadów środowiskowych,
- współpracy z właściwym samorządem i organizacjami społecznymi, które statutowo zajmują się opieką, wychowaniem, resocjalizacją, leczeniem i świadczeniem pomocy społecznej w środowisku otwartym,
- organizacji i kontroli pracy podległych kuratorów społecznych oraz innych osób uprawnionych do wykonywania dozorów lub nadzorów,
- sygnalizowania sądowi przyczyn przewlekłości postępowania wykonawczego lub innych uchybień w działalności pozasądowych podmiotów wykonujących orzeczone środki.

Ponadto wskazania Rady Europy zalecają angażowanie przedstawicieli społeczeństwa do wykonywania środków i sankcji alternatywnych. Pod tym względem kuratela polska korzysta z około 30 tys. kuratorów społecznych (społeczników-wolontariuszy). Rezolucja Rady Europy zaleca: określenie kryteriów i procedur selekcji osób prywatnych do wykonywania zadań; kierowanie ich pracą przez personel zawodowy, który równocześnie będzie odpowiedzialny za ich nadzorowanie oraz szkolenie, a także ubezpieczenie tych osób od wypadku, obrażeń i odpowiedzialności cywilnej, oraz zwrot niezbędnych wydatków poniesionych w związku z ich pracą. Zgodnie z ustawą o kuratorach, kurator społeczny musi posiadać takie same kwalifikacje podmiotowe, jak kurator zawodowy (obywatelstwo polskie, pełnię praw cywilnych i obywatelskich, nieskazitelność charakteru i bardzo dobry stan zdrowia), a także co najmniej średnie wykształcenie oraz zaświadczenie poświadczające niekaralność (art. 84 ust. 1 u. o k.s.). Kurator zawodowy współpracujący z kuratorem społecznym ma obowiązek organizowania (w tym szkolenia) i kontrolowania pracy kuratorów społecznych (art. 11 pkt 3 u. o k.s.). Kuratorom społecznym przyznano ryczałt z tytułu zwrotu kosztów związanych z pełnieniem ich funkcji (art. 90 i 91

²⁵ T. Jedynak, K. Stasiak, *Zarys metodyki...*, s. 100.

u. o k.s.), nie przewidziano natomiast ubezpieczeń osobistych, co niewątpliwie powinno mieć miejsce z racji wielorakiego ryzyka związanego z rodzajem wykonywanych przez nich zadań.

W okresie od wejścia w życie ustawy dokonał się znaczący wzrost kadry zawodowej – o 1537 etatów, który jednak okazał się niewystarczający wobec dynamicznego wzrostu liczby zadań; to pociągnęło za sobą zwiększenie liczby kuratorów społecznych. Także kadra zawodowa kuratorów dla dorosłych zwiększyła się o 1437 etatów, czyli o 83% w stosunku do 2002 r. – pierwszego roku obowiązywania ustawy; sama tylko liczba dozorów wzrosła w tym czasie o 62 579, czyli o 27%, a wywiadów środowiskowych o 115 399, czyli o 74%. Tak gwałtowny wzrost ilości obowiązków wymusił zwiększenie liczby kuratorów społecznych o 2864, czyli o 19%²⁶.

Znacznie gorsza pod względem ilościowym okazała się sytuacja kuratorów rodzinnych. Kadra zawodowa zwiększyła się o 100 etatów, czyli o 5,5%, natomiast liczba nadzorów wzrosła o 38 681, czyli o 35,5%, a wywiadów środowiskowych o 51 783, czyli o 18%. Konieczność podłożenia takiemu wzrostowi ilości obowiązków musiało spowodować zwiększenie liczby kuratorów społecznych; w latach 2002–2008 przybyło 2828 kuratorów, czyli następne 29,5%²⁷.

Kuratela sądowa jest swoistym środkiem resocjalizacyjnym, mającym na celu transformację postawy podopiecznego – z antyprawnej na prospołeczną, w warunkach naturalnego środowiska społecznego. Praca kuratora sądowego zmienia się wraz z upływem czasu i tendencjami życia społecznego. Kurator sądowy bardzo często staje wobec nowych wyzwań będących wynikiem zmieniających się wartości, dominujących w naszej kulturze, które są zazwyczaj efektem przemian społeczno-gospodarczych. W sytuacji wzrastającego bezrobocia i ubóstwa, przy jednoczesnej dehumanizacji życia, resocjalizacja przestępców jest szczególnie trudna. Bardzo często przecież osoby naruszające prawo mają pozycję dobrych obywateli i współuczestniczą w prowadzeniu gospodarstwa domowego. Realia obecnej polskiej sytuacji społeczno-prawnej mogą np. uniemożliwiać nakłonienie osoby do poszukania mniej płatnej, lecz legalnej i uczciwej pracy²⁸. Stąd też często podnosi się fakt specyfiki i trudu pracy kuratorów sądowych, którzy oprócz wiedzy powinni stać się autorytetem w życiu podopiecznego, co ze względu na społeczne postrzeganie zadań i funkcji kuratora jest w większości przypadków utrudnione.

Według stanu na dzień 31 grudnia 2008 r., kuratelę sądową w Polsce sprawowało 5196 kuratorów zawodowych i 30 750 kuratorów społecznych. Wyko-

²⁶ I. Mudrecka, *Rodzinny kurator sądowy*, Opole 2005, s. 147.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ R. Opora, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006, s. 39 i n.

nywali oni zadania w 656 595 sprawach, w tym w 453 603 sprawach skazanych i w 202 992 sprawach opiekuńczych, nieletnich i osób zobowiązanych do leczenia odwykowego. Kuratorzy przeprowadzili na potrzeby sądu i innych uprawnionych podmiotów 611 777 wywiadów środowiskowych, w tym 271 692 w sprawach karnych i 340 085 w sprawach rodzinnych i nieletnich. Do kuratorów dla dorosłych wpłynęło 303 958 nowych spraw, a zakończono wykonywanie zadań w 497 718 sprawach. Do kuratorów rodzinnych wpłynęło 88 992 spraw, a zakończono wykonywanie zadań w 91 709 sprawach. Kuratorzy obejmowali swoimi działaniami blisko 2 mln obywateli w różnym wieku, o zróżnicowanych potrzebach i problemach²⁹, czyli około 2 mln osób miało bezpośredni kontakt z kuratorem sądowym jako przedstawicielem sądu.

Dr Janusz Zagórski w pracy *Stan kurateli sądowej w Polsce w świetle badań Biura Rzecznika Praw Obywatelskich. Kryteria i metody badań* dokonał oceny stanu kurateli dla dorosłych, opierając się na wynikach badań. Badania prowadzone były w 40 sądach; objęto nimi zespoły kuratorskiej służby sądowej realizujące środki probacji. Stwierdzono, że kuratorzy dla dorosłych pełnią w przeważającej mierze funkcje kontrolne, a w następnej kolejności diagnostyczne. Pozostałe funkcje, w tym resocjalizacyjna i wychowawcza, pojawiają się w kurateli dla dorosłych rzadko bądź w ogóle ich brak. Badania wykazały również istnienie przewlekłości w podejmowaniu dozoru czy też czynności związanych z karą ograniczenia wolności, nierówność i nadmierne obciążenie kuratorów obowiązkami zawodowymi, w tym obowiązkami administracyjnymi sprowadzającymi się do prowadzenia bardzo obszernej i rozbudowanej dokumentacji³⁰.

Podobną analizę przeprowadził Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Efektem tych działań był raport dr Marka Marczewskiego, pt. *Stan kurateli sądowej w Polsce w świetle badań Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości. Kryteria i metody badań*. Indagacje te przeprowadzono na szeroką skalę, z wykorzystaniem szeregu metod badawczych: przede wszystkim obserwacji uczestniczącej, badań fokusowych³¹, badań akt dozoru, badań statystycznych cech społeczno-ekonomicznych oraz badań ankietowych. Na ich podstawie zespół wysunął postulat

²⁹ *Materiały Pierwszego Kongresu Kuratorskiego (Ustka, 15–17 czerwca 2009 r.)*, Probacja 2010, nr 2, s. 130.

³⁰ J. Zagórski, *Stan kurateli sądowej w Polsce w świetle badań Biura Rzecznika Praw Obywatelskich. Kryteria i metody badań*, Probacja 2010, nr 2, s. 133.

³¹ Metoda zogniskowanego wywiadu grupowego (*focus group interview*) polega na przeprowadzeniu rozmowy w wyselekcjonowanej grupie osób na wyznaczony przez moderatora temat. Nie ogranicza się ona jednak do odpowiedzi na zadawane pytania. W trakcie wywiadu mogą się pojawić dyskusje i spory, a zarysowujące się różnice stanowisk w omawianych kwestiach pozwalają na pogłębioną analizę zagadnień będących przedmiotem dyskusji.

przeprowadzenia zmian dotyczących fakultatywności orzekania dozoru wobec młodocianych sprawców przestępstw, możliwości zarządzania przez sąd jedynie części kary i ograniczenia możliwości wielokrotnego orzekania kary pozbawienia wolności z dozorem kuratora – w przypadku, gdy wcześniej sprawca nie przestrzegał warunków okresu próby, co prowadziło do jego osadzenia w zakładzie karnym. Jednocześnie obraz prezentowany w prowadzonych badaniach sondażowych odzwierciedla zgoła odmienne postrzeganie kuratora jako przedstawiciela Sądu od tego, jaki prezentują środki masowego przekazu.

Obserwację przeprowadzano w zespołach kuratorskiej służby sądowej dla dorosłych i nieletnich. Osoby ją prowadzące wcielały się w postać studenta zbierającego materiały do pracy magisterskiej. Obserwacja w każdym z zespołów kuratorskich trwała od jednego dnia do dwóch tygodni³². Badania dotyczyły warunków pracy, charakterystyki dyżuru w sądzie, opisu obciążeń sprawami, charakterystyki rejonu kuratorskiego, pracy w terenie, współpracy z policją, instytucjami i organizacjami pozarządowymi, współpracy z kuratorami społecznymi.

W badanych zespołach kuratorskich zatrudnionych było od 3 do 11 kuratorów, w tym w większości posiadali już on stopień służbowy kuratora zawodowego. Średnia wieku dla zespołu wynosiła 36,4 lat, w tym ponad 75% stanowili ludzie powyżej 30. roku życia i w większości o stażu pracy nie dłuższym niż 10 lat. Prawie 79% kuratorów to kobiety³³. Warunki lokalowe w większości przypadków oceniane były jako trudne czy wręcz złe. Małe pokoje, często oddalone od siebie, utrudniają pracę kuratorów. Ponadto limity spraw przeznaczonych dla jednego kuratora były znacznie przekraczane. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2003 r. określające standardy obciążeń pracy kuratora zawodowego³⁴ przewiduje prowadzenie przez niego równocześnie 120 spraw, w tym 50 własnych. Po wyłączeniu wywiadów środowiskowych na jednego kuratora przypadało od 100 do 200 dozorów oraz innych kategorii spraw. Często limity spraw są przekraczane dwukrotnie³⁵. Kuratorzy w większości oceniali pozytywnie współpracę z Policją. Ponad 60% prosiło ją o pomoc w trakcie pełnienia obowiązków przynajmniej raz w roku, prawie 30% – dwa lub więcej razy w roku.

Indagacje w zespołach kuratorskich przedstawiły cenne wskazówki do dalszego rozwoju instytucji kuratora sądowego. Jako pozytywne strony swojej pracy kuratorzy podnosili fakt podwyżek uposażeń i bardzo dobrą współpracę z są-

³² D. Wójcik (red.), *Kuratela...*, s. 122.

³³ *Ibidem*, s. 123.

³⁴ Dz.U. z 2003 r., Nr 116, poz. 1100.

³⁵ *Ibidem*.

dem. Ponadto młodzi kuratorzy, z niewielkim stażem, podkreślali zadowolenie z pracy, chęć pomocy innym, podejmowanie inicjatyw służących zwiększeniu efektywności pracy. Do minusów, których niestety lista jest znacznie obszerniejsza, kuratorzy zaliczali przede wszystkim: zbyt duże obciążenie sprawami, sformalizowany charakter pracy, nadmierną sprawozdawczość. „Co pół roku jest statystyka, między statystykami jest jeszcze jakaś inna statystyka, jakieś inne rzeczy i to jest najgłupsza sprawa z tego wszystkiego, że zapomina się o idei kurateli a wymaga się od nas bycia administratorami papierów”³⁶. W dalszej kolejności wymieniano m.in.: niemożliwość prowadzenia planowej pracy z podopiecznym z powodu braku czasu, złe warunki lokalowe, brak współpracy z sędziami wykonawczymi, służebną rolę wobec sądu czy nawet poczucie małej efektywności pracy. „Stres, wypalenie zawodowe. Ale jak widzę, że nie mogę im pomóc to mi ręce opadają. I czuje się taka bezradna i właściwie czuję bezsens tej pracy”³⁷.

W Polsce funkcjonuje system kurateli społeczno-zawodowej, ukształtowany w latach 60. ubiegłego wieku, co oznacza, że liczba kuratorów społecznych jest znacznie większa niż kuratorów zawodowych. Ci zaś w latach 90. stanowili tylko 15% ogółu. Liczba zadań, jakie muszą ustawowo wykonywać kuratorzy dla dorosłych, jest ogromna³⁸. Stąd też, w celu zwiększenia ilości kuratorów zawodowych postulowana jest likwidacja etatów kuratorów społecznych.

Obecnie na kuratora, jako osobę wykonującą orzeczenie sądu, skierowana jest niechęć, a czasem wrogość za podejmowane przez niego działania i zaniechania, ale także za sąd, który orzeczenie wydał, i za ogólną sytuację społeczną czy gospodarczą występującą w kraju. Kurator nie działa w oderwaniu od uwarunkowań społecznych i organizacyjnych, ale w ramach społeczeństwa i w ramach instytucji, w której pracuje. Efektywność kuratora, doprowadzenie do stanu reintegracji społecznej skazanego, a przynajmniej do stanu, że nie powróci on do przestępstwa, nie jest wyłącznym problemem kuratora. Efektywność kuratora stanowi wypadkowa wielu czynników, wśród których warunki organizacyjne jego funkcjonowania, w tym warunki techniczne do realizacji zadań, prawidłowe uregulowanie jego zadań w prawie, pozytywny odbiór i zaufanie społeczne, są równie ważne jak kompetencje, poziom wykształcenia i przygotowania do wykonywania zadań kadry kuratorskiej³⁹.

Komunikaty medialne sprowadzają się do czytelnego przekazu, że poziom wykształcenia i przygotowania do pracy kuratorów jest zadowalający, lecz rea-

³⁶ Fokus z 26.10.2006 r., s. 6, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela...*, s. 248.

³⁷ *Loc. cit.*

³⁸ D. Wójcik (red.), *Kuratela...*, s. 241.

³⁹ M. Kalinowski, *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Rzeszów 1997, s. 123.

lizacja pozostałych obowiązków i ich zadań określonych w ustawie wymaga daleko idących zmian. W odczuciu społecznym kuratorzy mają zapewnić opiekę i ochronę dzieciom i rodzinom w najtrudniejszych sytuacjach, chronić podstawowe wartości społeczne, reintegrować osoby, które znalazły się z różnych powodów na marginesie społeczeństwa. Generalnie społeczeństwo ma świadomość poważnych zadań, jakie stoją przed kuratorską służbą sądową, jednak nie zawsze istnieje poczucie, że skuteczne ich rozwiązywanie ma sens tylko wówczas, gdy udaje się wzmocnić podstawowe wspólnoty, jakimi są rodziny, czy funkcje wychowawcze szkoły, oraz gdy uda się ustabilizować rynek pracy⁴⁰.

Obraz kurateli sądowej oparty na wnikliwych i rzetelnych badaniach, znacznie różni się od przekazu dziennikarskiego, od tego, co się mówi czy jest propagowane w mediach na temat kuratorów sądowych. Programy typu *Express Reporterów* powodują, że w opinii znacznej części naszego społeczeństwa kuratorzy są ludźmi pozbawionymi wyobraźni, celowo skazującymi dzieci na dramat rozstania z rodzicami; są niekompetentni i leniwi. To widać choćby w komentarzach internautów do wybranych artykułów prasowych. Zawsze winien jest kurator: albo za wcześniej podjął interwencję, albo za późno, albo nie przewidział pewnych konsekwencji (tak, jakby przewidywanie czy jasnowidztwo stanowiło sedno pracy kuratora). Bardzo rzadko media dopuszczają do głosu przedstawicieli środowiska, a zwłaszcza przewodniczącego Krajowego Stowarzyszenia Kuratorów Andrzeja Martuszewicza, który prezentuje rzetelną wiedzę na temat odpowiedzialności kuratorów. Rzadko zdarza się, aby w ślad za doniesieniami medialnymi pojawił się komunikat potwierdzający brak kompetencji kuratora, informujący o wszczęciu wobec kuratora postępowania dyscyplinarnego (tzn. w większości przypadków stwierdzający, że osądzany od czci i wiary kurator postępował *lege artis*).

Efektom tego typu opinii jest rozgoryczenie przedstawicieli środowiska kuratorów sądowych. Na forach internetowych poświęconych służbie kuratorskiej, bardzo często wyrażane są pesymistyczne opinie na temat ocenianej pracy kuratorów, które najczęściej sprowadzają się do krytyki ich działalności. Podkreśla się przede wszystkim brak szacunku dla pracy kuratora i niezadowolenie z powodu negatywnych poglądów na ich temat⁴⁰. Niezmiernie często kuratorzy

⁴⁰ M. Kalinowski, *Nadzór kuratora sądowego – formą wychowania resocjalizacyjnego*, Warszawa 1990, s. 39.

⁴⁰ „Chyba nie można już liczyć na to, że ktokolwiek publicznie powie o kuratorach coś pozytywnego. A ja się na to nie zgadzam!! Uważam, że nasza praca jest ciężka, potrzebna i powinna być szanowana, a nie wiecznie krytykowana. Macie pomysł, jak zmienić ten wizerunek kuratora-nieudacznika? To myślcie – zanim na ulicach zaczną pluć z obrzydzeniem na nasz widok”, <http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t, stan na dzień 4.05.2011 r.>

podkreślają fakt niekorzystnego przedstawiania pracy kuratorskiej przez media, zwłaszcza obarczanie ich winą za wszelkie zachowania podopiecznego⁴¹. Najczęściej jednak kuratorzy twierdzą, iż pomimo trudu ich pracy są niedoceniani, a ich wizerunek postrzegany jest bardzo niekorzystnie⁴².

Opinie te w kontekście tego, co tak naprawdę społeczeństwo wie o pracy kuratora, są szczególnie cenne. Jak podkreśla Prezes Krajowego Stowarzyszenia Zawodowych Kuratorów Sądowych Andrzej Matuszewicz, „Nie prosimy o laurkę dla naszych zawodów, ale o pokazanie, że nie jesteśmy «złem tego świata». Wykonujemy ciężką i odpowiedzialną pracę – w zamian prosimy o szacunek i obiektywne przedstawienie także drugiej strony medalu”⁴³. W kolejnej wypowiedzi apeluje: „Zwracamy się też do przedstawicieli mediów, aby ich przekazy rzetelnie i kompetentnie informowały opinię publiczną o naszej roli i miejscu w polityce karnej państwa i w wymiarze sprawiedliwości”⁴⁴.

Spółeczeństwo nie docenia pracy kuratorów, bo niewiele wie na temat funkcjonowania kuratorskiej służby sądowej. Mamy seriale o lekarzach, policjantach, sędziach, adwokatach, nawet film o komorniku, ale czy ktoś, kiedyś nakręcił jakiś serial czy film o kuratorach? Przekazy medialne nacechowane są bardzo często irracjonalną oceną, która niestety wpływa na krytykę ze strony opinii społecznej. Ten swoisty i nie do końca dookreślony *sui generis* postulat *de lege lata* powinien być wyznacznikiem dalszych działań. Ważne jest to, by przekazywać społeczeństwu wiadomości promujące pozytywne nastawienie, które skutkować będzie zapobieganiem narastania patologii społecznej. Kuratela musi być efektywna, a jest to możliwe tylko dzięki odpowiedniej pracy kuratorów, która wiąże się nie tylko z odpowiednią wiedzą i kwalifikacjami, ale przede wszystkim z zagwarantowaniem odpowiednich warunków pracy. Bo przecież najważniejsza jest tu funkcja wychowawczo-resocjalizująca,

⁴¹ „Negatywny obraz pracy kuratorskiej przedstawiany w mediach, zwłaszcza komercyjnych, jest nie zaprzeczalnym faktem i nie sądzę, żeby w najbliższym czasie coś się w tym kierunku zmieniło. Kurator będzie «na tapecie» zawsze, gdy okaże się, że jakiś medialny przestępca był pod dozorem [...], no bo przecież, jak kurator mógł dopuścić do takiej zbrodni, dlaczego nie stał przy podopiecznym, jak on tego dokonał [...]” <http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t>, stan na dzień 4.05.2011 r.

⁴² „Żeby nie wiem, jak się starać w pracy, i tak nie wpłyniemy w ten sposób na zmianę wizerunku. Proponuję coś innego. Musimy przeciwstawić tym wszystkim programom, jakieś reportaże czy filmy pokazujące naszą pracę od wewnątrz, wraz z wszystkimi bolączkami i trudnościami w pełnieniu, co by nie mówić służby. Jak ja bym chciał włączyć TV i obejrzeć program przedstawiający, w jakich warunkach i z jakimi ludźmi musimy pracować, jak jesteśmy obciążeni obowiązkami”, <http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t>, stan na dzień 4.05.2011 r.

⁴³ <http://www.niebieskaLinia.pl/newsy.php?id=2702>, stan na dzień 4.05.2011 r.

⁴⁴ *Ibidem*.

obecnie zaś istniejące zbyt szeroko rozbudowane zadania administracyjne uniemożliwiają wykonywanie w pełni najistotniejszych zadań kuratorskiej służby sądowej.

Bibliografia

Opracowania:

- Bachmat P.**, *Podstawowe zadania kuratorów sądowych w ustawodawstwie polskim*, [w:] D. Wójcik (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Kraków 2010, s. 31.
- Badora S., J. Brągiel**, *Formy opieki, wychowania i wsparcia w zreformowanym systemie pomocy społecznej*, Warszawa 1995.
- Balandynowicz A.**, *Humanistyczny model kurateli wychowującej w Wielkiej Brytanii*, *Probacja* 2010, nr 3–4.
- Boński K.**, *Kurator sądowy*, *Dobry Znak* 2010, nr 6 (41).
- Borowski R., D. Wysocki**, *Instytucje wychowania resocjalizującego*, Płock 2001.
- Jedynak T.**, *Efektywność kuratorskiej służby sądowej w Polsce a standardy dotyczące sankcji i środków alternatywnych*, *Biuletyn Kuratorski [Słupsk]* 2008, nr 2.
- Jedynak T., K. Stasiak**, *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2010.
- Kalinowski M.**, *Nadzór kuratora sądowego – formą wychowania resocjalizacyjnego*, Warszawa 1990.
- Kalinowski M.**, *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, Rzeszów 1997.
- Kozaczuk F., B. Urban**, *Profilaktyka i resocjalizacja młodzieży*, Warszawa 2002.
- Kwadrański L.**, *90 lat kurateli sądowej w Polsce. Historia – teraźniejszość – przyszłość*, *Probacja* 2010, nr 3–4.
- Mudrecka I.**, *Rodziny kurator sądowy*, Opole 2005.
- Opora R.**, *Rola sędziów i kuratorów w resocjalizacji nieletnich*, Gdańsk 2006.
- Pospiszyl B.**, *Resocjalizacja nieletnich – doświadczenia i koncepcje*, Warszawa 2002.
- Śpiewak J.**, *Kurator sądowy w postępowaniu karnym wykonawczym*, Warszawa 1999.
- Westwał M.**, *Elementy wiedzy pedagogicznej w zakresie metodyki resocjalizacji*, Warszawa 2009.
- Wójcik D.** (red.), *Kuratela sądowa. Sukcesy i porażki*, Kraków 2010.
- Zagórski J.** (red.), *Wykonywanie środków probacji i readaptacji skazanych w Polsce*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2008.

Strony internetowe:

- <http://www.niebieskalinia.pl/newsy.php?id=2702>
- <http://www.kurator.webd.pl/phpBB2/viewtopic.php?t>
- http://www.bryk.pl/teksty/studia/pozosta%C5%82e/pedagogika/23820-kuratela_s%C4%85dowa_historia_powstania_i_charakterystyka_pracy_wsp%C3%B3lnych%C5%82czesnych_kurator%C3%B3w.htm

Joanna Paulina KUFEL

**THE ACTIVITIES OF PROBATION OFFICERS
– CONSIDERATIONS IN LEGISLATION AND PRACTICE**

(S u m m a r y)

In recent years interest in the functioning of the judicial guardianship departments has been growing. This initiated the need to study all dimensions of guardians' work. Guardianship as a specific measure of reclamation aimed at the transformation of wards' behaviours, is facing new challenges which are the result of the changes in our country.

At present a guardian as a person executing the court judgement largely takes the blame for his/her own initiatives and omissions, but also for the court which issued the verdict as well as general social or economic conditions in the country.

The objective of this work is to present the results of the questioning conducted by the Office of the Human Rights Defender and the Institute of Justice in relation to the reported Guardians targets. Particular attention, on the background of the whole of the institution presented, has been attributed to the meaning of media which through prudent conducting of probation promotion should form the basis for a rational assessment of the social work of the guardians.